

УДК [346.9; 346.5](477)

Тетяна Пристай,

аспірантка Київського університету права НАН України

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ ЗАХИСТУ СУБ'ЄКТІВ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЧИННОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ*

У статті розглядаються можливі засоби (способи) захисту суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та виокремлюється їх система. Автор звертає також увагу на важливість захисту національного товаровиробника у зовнішньоекономічних відносинах.

Ключові слова: суб'єкт зовнішньоекономічної діяльності, господарсько-правові засоби захисту, способи захисту, національний товаровиробник.

Особливістю правового статусу суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності у порівнянні з іншими суб'єктами господарювання є те, що вони свою діяльність здійснюють як на території України, так і за її межами. Ця обставина зумовлює забезпечення державою їх захисту як на території України, так і в інших державах. Виходячи на міжнародні ринки, суб'єкти господарювання, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність, повинні бути ознайомлені з засобами (способами) захисту, якими вони зможуть скористатися в результаті порушення їх прав та інтересів. Проте сучасне законодавче забезпечення захисту суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності містить певні прогалини та колізії. Зокрема в законодавстві не встановлено чіткого переліку засобів захисту цих суб'єктів та не передбачено процесуального порядку застосування кожного з них.

Безумовно, наявність вищенаведених обставин знижує гарантії успішного захисту суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності в разі порушення їхніх прав та законних інтересів.

Окремі господарсько-правові засоби захисту суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності досліджувалися в роботах таких українських та зарубіжних вчених, як: С. Г. Осика, О. М. Кочергіна, А. П. Белов, О. М. Сайтова, Д. Карро, П. Жюйар, О. Є. Панфілова, В. М. Шумилов, О. П. Загнітко та ін. Проте чіткої системи засобів захисту вказаних суб'єктів ще надано не було. Беручи це до уваги, метою даної статті є визначення гос-

подарсько-правових засобів захисту суб'єктів господарювання, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність.

Як зазначається в науковій літературі, захист прав і охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання забезпечується застосуванням передбачених законом способів захисту [1]. Перелік таких способів захисту наведений у ст. 20 ГК України. До них належить: визнання наявності або відсутності права; визнання повністю або частково недійсними актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування, актів інших суб'єктів, що суперечать законодавству, ущемляють права та законні інтереси суб'єкта господарювання або споживачів; визнання недійсними господарських угод із підстав, передбачених законом; відновлення становища, яке існувало до порушення прав та законних інтересів суб'єктів господарювання; припинення дій, що порушують право та створюють загрозу його порушення; присудження до виконання обов'язку в натурі; відшкодування збитків; застосування штрафних санкцій; застосування оперативно-господарських санкцій; застосування адміністративно-господарських санкцій; установлення, зміна і припинення господарських правовідносин; інші способи, передбачені законом. Їх можна визначити як основні, базові засоби (способи) захисту прав та законних інтересів суб'єктів господарювання, в тому числі тих, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність. Вказані заходи матеріального характеру спрямовані на попе-

* Рекомендовано до друку кафедрою господарського права та процесу Київського університету права Національної академії наук України.

редження, припинення порушень прав та законних інтересів цих суб'єктів та відновлення становища, що існувало до такого порушення.

Проте цей перелік не є вичерпним. Частиною 2 ст. 20 ГК України регламентовано, що права та законні інтереси суб'єктів господарювання можуть захищатися іншими способами, передбаченими законом. Звідси можна зробити висновок, що захист прав суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності може здійснюватися і іншими засобами, передбаченими у спеціальних нормах господарського законодавства. Саме питання визначеності інших способів захисту залишається сьогодні дискусійним.

Проаналізувавши угоди, укладені в рамках ГАТТ/СОТ, можна говорити про те, що міжнародно-правові документи передбачають таку групу засобів захисту, як заходи торговельного захисту, або захисні заходи. Вони спрямовані на захист виробників подібного товару або тих із них, сукупне виробництво яких становить основну частину всього обсягу виробництва в країні імпорту цього товару, тобто національного товаровиробника у зовнішньоекономічних відносинах. Коли виробники подібного товару в країні імпорту пов'язані з експортерами чи імпортерами або одночасно є імпортерами товару, про який стверджується, що цей товар є об'єктом, наприклад, демпінгу, решта виробників може вважатися національним товаровиробником. Ознаками пов'язаності з експортерами чи імпортерами є: безпосередній або опосередкований контроль одного з виробників над іншим, або ж коли обидва безпосередньо або опосередковано контролюються третім чи разом вони безпосередньо або опосередковано контролюють третього, що впливає на дії (бездіяльність) такого виробника таким чином, що ці дії (бездіяльність) відрізняються від дій інших виробників, які не пов'язані з експортерами, імпортерами та зазначеними виробниками. У разі ж, якщо країна імпорту поділяється на два або більше конкурентоспроможних ринки виробництва подібного товару та в межах кожного такого ринку виробники продають весь або більшу частину виробленого подібного товару саме на цьому ринку і попит на кожному такому ринку на товар, який є об'єктом розгляду, не задовольняється повною мірою виробниками з інших регіонів країни імпорту, виробники кожного такого

ринку можуть вважатися національними товаровиробниками.

Регулювання конкуренції імпортованих товарів на внутрішньому ринку обумовлює необхідність розмежування вітчизняного та іноземного виробників, товарів імпортованого та вітчизняного походження, середніх цін на товар на вітчизняному ринку і ринках інших країн [2]. Для протистояння нечесній торговельній практиці щодо національних товаровиробників та підтримки чесної конкуренції у міжнародній торгівлі у межах ГАТТ/СОТ були передбачені винятки з основоположних принципів міжнародної торгівлі — національного режиму та найбільшого сприяння, зокрема спрямовані на захист від демпінгу та субсидування. Демпінговий імпорт — це ввезення на митну територію країни імпорту товару за цінами, нижчими від порівнянної ціни на подібний товар у країні експорту, що заподіює шкоду національному товаровиробнику подібного товару. Таким чином, у випадку з демпінгом йдеться, як правило, про цінову дискримінацію: один і той самий продукт продається на різних національних ринках за різними цінами без економічного чи комерційного обґрунтування. Субсидований імпорт — ввезення на митну територію країни імпорту товару (товарів), що користується пільгами від субсидії, яка надається для виробництва, переробки, транспортування або експорту такого товару. Практика державної допомоги суб'єктам господарювання є головним елементом політики меркантилізму в міжнародній торгівлі. Деякі види державного субсидування є легітимними, проте інші вважаються нечесними. Проблема полягає в тому, щоб знайти розмежувальну лінію між «добрими» і «поганими» видами субсидування, маючи на увазі, що «добрі» можна терпіти, а з «поганими» слід боротися [3]. Крім того, ст. 19 ГАТТ-47 своєю метою мала боротьбу з такою ситуацією, як дезорганізація ринку. Відповідно до цієї статті договірною стороною ГАТТ одержує право відкликати чи змінити поступку, погоджену раніше і зафіксовану в списку поступок, незважаючи на визначений характер такої поступки, якщо в результаті лібералізації міжнародної торгівлі і «непередбачених обставин» який-небудь товар імпортується в таких збільшених кількостях, що заподіює чи загрожує за-

вдати серйозної шкоди вітчизняним виробникам конкуруючих товарів.

Таким чином, необхідні три умови, щоб одержати право застосовувати захисні заходи: відповідний товар повинен бути предметом значного за обсягом імпорту, що збільшується; таке збільшення повинно бути наслідком лібералізації торгівлі і непередбачених обставин і такий імпорт повинен заповдіювати (чи загрожувати заповдіяти) серйозний збиток, тобто істотну шкоду вітчизняним виробникам подібних чи конкуруючих товарів [4]. Наведене вище дозволяє констатувати, що виокремлення вітчизняного товаровиробника як суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності викликає необхідність його захисту та, відповідно, виокремлення специфічних засобів захисту цих суб'єктів, оскільки імпортери, використовуючи заходи нечесної торговельної практики, можуть витіснити вітчизняного товаровиробника з внутрішнього ринку.

У межах СОТ положення щодо боротьби з вищенаведеними діями нечесної торговельної практики регламентовані Генеральною угодою з тарифів і торгівлі 1994 р. та деталізовані у трьох угодах: Угода СОТ про застосування ст. VI ГАТТ 1994, Угода СОТ про субсидії і компенсаційні заходи, Угода СОТ про захисні заходи.

Після набуття Україною незалежності була ліквідована монополія зовнішньої торгівлі, та нові органи влади розпочали розбудову національного протекціонізму внутрішнього ринку. На превеликий жаль, через недостатню увагу з боку окремих відомств ця робота просувалася дуже повільно, що спричинило нерівноправну боротьбу на вітчизняному ринку українських товаровиробників з іноземними недобросовісними виробниками, які, спираючись на багаторічний досвід конкурентної боротьби та відсутність національного протекціонізму, звертаються на ринку України до заходів недобросовісної конкуренції [5].

Правове регулювання цієї групи заходів захисту в Україні здійснюється трьома спеціальними законами, прийнятими 22.12.1998 р.: Законом України «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту», Законом України «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту», За-

коном України «Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україні».

Разом із тим, відповідно до ст. 244 ГК України антидемпінгові, компенсаційні та спеціальні заходи віднесено до адміністративно-господарських санкцій, що передбачені у ст. 20 ГК України серед базових способів захисту суб'єктів господарювання. Постає проблема у визначенні співвідношення цих засобів захисту: чи заходи торговельного захисту становлять окрему групу засобів захисту суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, чи вони належать до базових способів захисту суб'єктів господарювання. Ми вважаємо, що все ж таки, заходи торговельного захисту — це специфічні способи захисту, які застосовуються не до всіх суб'єктів господарювання, а виключно до суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, тому вони повинні становити окрему групу засобів захисту саме цих суб'єктів.

Крім того, на сьогодні типовими і досить частими у міжнародній практиці є такі недружні акти, як надмірне обмеження прав іноземних фізичних та юридичних осіб на території держави, націоналізація іноземної власності, підвищення митних податків на товари певної держави або групи держав; інші дії, які знаходяться в межах суверенітету, але які нехтують інтересами інших суб'єктів міжнародного права. Недружній акт — це така поведінка держави, яка завдає шкоди та суперечить інтересам іншої держави, але не порушує норм міжнародного права [6].

Ці акти вчиняються й щодо суб'єктів господарювання, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність. Так, 02.07.2012 р. Міжвідомчою комісією з міжнародної торгівлі було встановлено факт дискримінаційних та недружніх дій з боку Республіки Казахстан щодо деяких видів кондитерських виробів з України. Ці дії полягали в тому, що 14.09.2011 р. Уряд Республіки Казахстан прийняв постанову № 1055 «Про введення захисних заходів відносно введення деяких видів кондитерських виробів з України», якою вводяться захисні мита терміном на 3 роки. Зазначені заходи мали дискримінаційний характер, оскільки основними імпортерами в Казахстан кондитерської продукції є Україна і Росія, проте Російська Федерація не

підпадала під дію мит, хоча й імпортувала їх на таких самих умовах [7].

Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність» передбачено перелік заходів, які держава може вчинити, щоб протистояти такій практиці. Так, згідно зі ст. 29 згаданого Закону в разі якщо інші держави, митні союзи або економічні угруповання обмежують реалізацію законних прав та інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України, у відповідь на такі дії можуть застосовуватися адекватні заходи. У разі якщо такі дії завдають шкоди або створюють загрозу її заподіяння державі та/або суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності, зазначені заходи можуть передбачати її відшкодування. Такими заходами є:

- застосування повної заборони (повного ембарго) на торгівлю;
- застосування часткової заборони (часткового ембарго) на торгівлю;
- позбавлення режиму найбільшого сприяння або пільгового спеціального режиму;
- запровадження спеціального мита;
- запровадження режиму ліцензування зовнішньоекономічних операцій;
- встановлення квот;
- інші заходи, передбачені законами та міжнародними договорами України [8].

Вказані інструменти регулювання міжнародної торгівлі є заходами у відповідь, що застосовуються в порядку реторсії. Реторсії (від лат. *retorsio* — зворотна дія) — обмежувальні заходи, що вживаються однією державою у відповідь на аналогічні дії іншої держави, що завдають економічної або моральної шкоди першій [9]. Мета вчинення цих заходів полягає у досягненні відміни дискримінаційної політики та поновленні принципу взаємності у відносинах відповідних держав. Ці дії інколи називають «звотною взаємністю» [10]. Принцип взаємності у міжнародному праві розуміється як надання іноземним суб'єктам не меншого обсягу прав, ніж обсяг прав, яким користуються вітчизняні суб'єкти на території відповідної іноземної держави. Важливими умовами їх застосування є те, що вони повинні бути пропорційними, але не обов'язково тотожними з діями, що їх спричинили,

та припиненими з моменту поновлення попереднього стану.

Д. П. Скачко вважає, що заходи у відповідь на дискримінаційні або недружні дії інших держав, митних союзів або економічних угруповань слід віднести до сфери міжнародного права і відокремити їх від адміністративної та адміністративно-господарської відповідальності [11]. Науковець аргументує свою позицію першочергово тим, що приводи і підстави застосування цих заходів виходять далеко за межі сфери господарювання, захисту інтересів суб'єктів господарювання, оскільки, як правило, такі заходи мають за мету і/або результатом політичний тиск, втручання у внутрішні справи, обмеження держави у здійсненні її суверенних прав, у тому числі на ресурси, отримання будь-яких пільг, переваг, дискримінацію одних держав щодо інших. Однак ми не можемо погодитися з цим висновком, оскільки згідно з п. 2 Порядку проведення розслідувань з метою встановлення фактів дискримінаційних та/або недружніх дій з боку інших держав, митних союзів чи економічних угруповань щодо законних прав та інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 22.11.1999 р. (в редакції від 24.06.2011 р.), дискримінаційними вважаються дії, що призводять до погіршення становища суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України порівняно з іноземними суб'єктами господарювання і обмежують їх законні права та інтереси [12]. Як бачимо, заходи у відповідь спрямовані проти недружньої політики з боку інших держав, саме щодо суб'єктів господарювання, які здійснюють зовнішньоекономічну діяльність, тому вони повинні бути відображені саме серед господарсько-правових засобів захисту.

Співвідношення вищенаведених груп засобів захисту суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності потребує подальших наукових досліджень, оскільки чітке закріплення в господарському законодавстві переліку засобів захисту та порядку їх застосування сприятиме більш ефективному протистоянню суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності недобросовісним діям щодо них та їх захисту.

ПРИМІТКИ

1. Амельченко М. В. Захист прав суб'єктів господарювання в судовому процесі та у виконавчому провадженні : монографія / М. В. Амельченко. — Донецьк : Дельта, 2003. — С. 47.
2. Загнитко О. П. Хозяйственно-правовое обеспечение защиты отечественного товаропроизводителя : дис. ... канд. юрид. наук / О. П. Загнитко. — Донецк, 1999. — С. 56.
3. Карро Д. Международное экономическое право : учебник / Д. Карро, П. Жюйар ; пер. с фр. В. П. Серебrenникова, В. М. Шумилова. — М. : Междунар. отношения, 2001. — С. 203—210.
4. Мальський О. М. Міжнародне торговельне право / О. М. Мальський, А. М. Ягольник. — К. : Знання, 2005. — С. 193.
5. Осика С. Г. Антидемпінгові, компенсаційні та спеціальні заходи / С. Г. Осика, В. В. Коновалов, А. С. Осика. — К. : УАЗТ, 2000. — С. 257.
6. Буткевич В. Г. Конспект лекцій з основ теорії міжнародного права : підручник / В. Г. Буткевич, В. В. Мицик, О. В. Задорожній ; за ред. В. Г. Буткевича. — К. : Либідь, 2001. — С. 104.
7. «Укркондпром» вітає встановлення факту дискримінаційних та недружніх дій з боку Казахстану відносно української кондитерської продукції [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://ukrkondprom.com.ua/ukrkondprom_vitae_fact_vstanovleniia_duskriminiasiynuh_diy/.
8. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/959-12>.
9. Циганкова Т. М. Міжнародна торгівля : навч. посіб. / Т. М. Циганкова, Л. П. Петрашко, Т. В. Кальченко. — К. : КНЕУ, 2001. — С. 254.
10. Гетьман-Павлова И. В. Международное частное право : краткий курс лекций / И. В. Гетьман-Павлова. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : ИД Юрайт, 2011. — С. 14.
11. Скачко Д. П. Антидемпінгові, компенсаційні та спеціальні заходи як адміністративно-господарські санкції: дослідження правової природи / Д. П. Скачко // Збірник наукових праць «Приватне право і підприємництво». — К. : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2010. — С. 138.
12. Порядок проведення розслідувань з метою встановлення фактів дискримінаційних та/або недружніх дій з боку інших держав, митних союзів чи економічних угруповань щодо законних прав та інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України : затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 22.11.1999 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2120-99-%D0%BF>.

Пристай Татьяна. Хозяйственно-правовые средства защиты субъектов внешнеэкономической деятельности в действующем законодательстве.

В статье рассматриваются возможные средства (способы) защиты субъектов внешнеэкономической деятельности и выделяется их система. Автор обращает внимание на важность защиты национального товаропроизводителя во внешнеэкономических отношениях.

Ключевые слова: *субъект внешнеэкономической деятельности, хозяйственно-правовые средства защиты, способы защиты, национальный товаропроизводитель.*

Prystay Tatyana. Economic remedies of subjects of foreign economic activity in the current legislation.

This article finds out possible remedies of subjects of foreign economic activity and their system. The author also notes the importance of protecting domestic producers of foreign economic relations.

Key words: *subject of foreign economic activity, economic remedies, methods of protection, domestic producer.*